

i kş kf. kd dFkkvka ea of. kř f' ko dh I kE; çfrek, j % , d vuđ khyu

Mkko çnhi fl g

foHkxk/; {k} i kphu bfrgkl i j krRo , oa l ðÑfr foHkx] VhOMhO i hOthO dkllyst] tkşuij

fglunw /kez ds çedk norkvka ea f'ko l gkd ds : i ea Lohkr gA ijUrq 'kš ijEijkuq k; h mlga l fVdrkz Hkh ekurs gš os mlga l okpp nork ds : i ea Lohdkj djsr gA f'ko dk 0; fäRo cgđ {kh; gA , d vks og vius Hkäka ds fy, çkyq vks vuçgnkrk gš rks ml jh rjQ l fV ds fouk'k grq rk. Mo uR; drkz Hkh gA f'ko dks l æhr uR; vks ; kx dk ç.krk Hkh ekuk tkrk gš i 'kj fr ds : i ea os l eLr çkf.k; ka ds Lokh gš os egšoj o egknö gš , oa 'kfä ds çrhđ mek ds ifr gA¹ f'ko ds 'krkf/kd uke gš ftuds fo'yšk.k l s muds 0; fäRo ds fofok i {k Li "V gks tkrs gA __Xon ea : æ vkdk'k ea pedus okyh fctyh , oa o"kkz ds nork gA² os tVv/kkj h rFkk /kultk/kkj h gš eul; ka , oa i 'kq/ka ds l gkj , ea l keF; l gA³ f'ko ds bl jkš : i ds vfrfjä muds pfj= dk l kE; i {k Hkh gA⁴

i kş kf. kd dFkkvka l s l Ec) f'ko dh I kE; : i çfrek ds vlřxř mudh dFkk ds vk/kkj ij f'ko ds vuçg Hkko dks çnf'kr fd; k x; k gš rFkk bu çfrekvka ea f'ko dks fd l h u fd l h ds Åij viuk vuçg Hkko fn[kyk; k gA f'ko dh I kE; : i çfrekvka ds vlřxř fuEu çfrekvka dh x.kuk dh tkrh gA

1- p. Mš kkuçg&çfrek

bl çfrek l s l Ecfu/kr tks dFkk gš og bl çdkj gš pksy nš k ea , d ckä.k i ç dk uke "fopkj'kezu" Fkk tks fur; xk; ka dks pjkus ys tk; k djrk Fkka xk; ka dks pjksr l e; og ckyd ckyw dk f'kofyæ cukdj xk; ka l s nwk nğdj p<k nřk Fkk] Qyr% ?kj ij xk; a de nwk nřh Fkha bl dh l ipuk tc ml ds fir k dks feyh rc ml ds fir k us ckyw ds f'kofyæ dks iş l s ekjdj fxjk fn; k ftl ij Økf/kr gkdj fopkj'kezu us dŷgkMh l s vius fir k dk iş dkV fn; kA vius Hkä dh vius çfr vl he J) k dks ns[kdj Hkxoku f'ko ogk çdV gq vks fopkj'kezu dks vius x.kka dk çedk cuk fn; kA l kFk&l kFk ml s vejRo dk ojnk Hkh fn; kA bl dFkk ds vk/kkj ij tks çfrek fufēr dh tkrh gš ml s p. Mš kkuçg çfrek dgk tkrk gš vks inekl u ea /; kueXu ckyd fopkj'kezu dh vkrfr cuk; h tkrh gA xaxdks Mpski je-ea f'ko }kj k fopkj'kezu ij vuđEik djus dh dFkk dk l ŷnj fp=.k fd; k x; k gA⁵ bl ea f'ko dks l q kkl u eæk ea rFkk Hkä dks ?kq/us ds cy cBs gq s vatfy eæk ea çnf'kr fd; k x; k gA i k'oz ea l Fkr i kořh mRdñVdkl u eæk ea vřdr gš ftl dk gkFk vHk; eæk ea gA çfrek vrho dykRed , oa çHkko'kkyh gA

2- fo".kokuqg çfrek

bl çfrek ds fuekzk dh tks dFkk g\$ ml ds vuq kj , d nR; dks ekj us ea vi us dks vl eFkz i kdj fo".kq us Hkxoku f'ko dh iwtk djuh çkjEHk dh os fuR; f'kofya ij , d l gL= dey i di ka dk vi zk djrs FkA , d fnu iwtk djrs le; , d deyidi dh deh gks x; h] Qyr% ml l e; fo".kq us dey i di ds LFkku ij vi uh , d vkj[k dks fudkydj f'kofya ij vfi r dj fn; k] fo".kq dh bl iwtk l s çl lu gkdj f'ko us fo".kq dks n'ku fn; k vksj mlga , d pØ çnku fd; k ftl l s fo".kq us ml nR; dk o/k fd; kA bl dFkk ds vk/kkj ij gh fo".kokuqg çfrek dk fuekzk fd; k tkrk g\$ bl çfrek ea prkth fo".kq dks vafy eek ea rFkk , d gkFk ea deyidi vksj , d gkFk ea vkj[k fy, gq f'ko dk vpu djrs gq çnf'kr fd; k tkrk g\$ f'ko dks prkth : i ea gkFk ea pØ fy; s gq fn[kk; k tkrk g\$ bl çfrek dk l ñnj fun'ku dkat hoje- vksj enjk ea fd; k x; k gA⁶

fdjkrktu çfrek

bl çfrek fuekzk ds vk/kkj ds : i ea tks dFkk g\$ og bl çdkj g\$ vtü f'ko l s ik'kij r vl= çklr djuk pkgrs Fk\$ vr% vtü us fgeky; dh miR; dk ea tkdj f'ko dh ?kkj mikl uk dh Bhid ml h l e; f'ko fdjkr ¼taxyh tkfr½ ds : i ea çdV gks x; s vksj l keus tkrs gq ojkg ij vtü vksj fdjkr us , d l kFk çgkj fd; k rnlrj er ojkg ij vf/kdkj LFkku graq ; ð) gvk vksj vtü ?kk; y gks x; s rc mlgkaus vnHkr 'kfä'kkyh f'ko dks igpku fy; k vksj i jka ij fxj x; \$ f'ko us çl lu gkdj vtü dks ik'kij r vl= çnku dj fn; kA⁷ bl dFkk ds vk/kkj ij fufeh dh tkus okyh çfrek ea vafyc) eek ea vtü rFkk fdjkrsk ea ik'kij r vl= nrs gq f'ko dh vkrfr fufeh dh tkrh g\$ ik'kk.k fufeh vR; Ur l ñnj fdjkrktu çfrek fr: PNUxÜkuxM ea ¼V0; gA⁸ X; kjgoha vksj çkjgoha 'krhã bã dh ratk\$ ds jk/kkujfl gije dh dka; fufeh f'ko dh fdjkrktu çfrek ea i | ij fLFkr f'ko dks f=Hkx emk ea vrho dykRed <x l s çnf'kr fd; k x; k gA⁹

3- fyaxnHko çfrek

; g nf{k.k Hkkjr dh vR; Ur ykdfç; çfrek gA bl çfrek l s l EcfU/kr dFkk dk mYys[k vuq i jk. kka ea fd; k x; k g\$ tks bl çdkj g\$, d ckj fo".kq {khj l xj ea 'k; u dj jgs Fk\$ ml h l e; , d çdk'k iqt fn[kk; h i Ml ftl l s çäk mnHkr gq] çäk us fo".kq l s i Nk ne dksu gks fo".kq us mükj fn; k eš l f"V dk fuekzk gj bl ij çäk Øk\$kr gkdj cksys fd bl l f"V dk okLrfod fuekzk rks eš gj nksuka ea ; g fookn vHkh py gh jgk Fkk ml h l e; nksuka ds l keus , d fo'kky çdk'keku fyax mnHkr gq/k] ftl l s l gL=ka Tokyk; a çLQfVr gks jgh FkA fo".kq us ojkg : i /kkj.k dj ml fyax dk fupyk fl jk rFkk çäk us gjl : i /kkj.k dj ml dk Åijh fl jk <us ds fy, py i M\$ fdUrq nksuka gh vl Qy jgA vlr ea gkdj nksuka us bl fyax dh mikl uk çkjEHk

dj nhA ml h l e; /kudk fy, gq xt peZkkjh f'ko çdV gq vks dgk fd okLro ea ge rhuks , d gh gš fdUrq vko'; drk o'k gekjs rhu : i gA f'ko ij.k.k ea rhuka gh 'kfä; ka dh , d: i rk dk mYys[k fd; k x; k gA¹⁰ f'ko dh fyaxknHko çfrek ds vUrxr f'ko dks vkçfr ?kV/us ds uhps ugha cuk; h tkrh gš vks nkguh vks çäk ds çrhid ds : i ea ga vks fo".kq ds çrhid : i ea ojkg dks çnf'kr fd; k tkrk gA thrtæ ukFk cutHz us ratkš l s çklr fyaxknHko çfrek dk mYys[k fd; k gA¹¹

4- xæk/kj çfrek

bl çfrek fuekZk ds vk/kkj Li: i tks dFkk gš og bl çdkj gš , d ckj ^jktk l xj^ ds nl l gl= i e-ka dks ^egf"KZ dfi y^ us vi us Jki l s HkLeHkur dj fn; k Fkk] i u çk; f'pr ds : i ea mlgkus ; g ojnku fn; k fd os xæk ds ty Li 'kZ l s i u% thfor gks l drs gA dkyUvj ea jktk l xj ds oakt ^HkxhjFK^ us çäk dh mi kl uk dj xæk dks iFoh ij ykus dk ojnku çklr dj fy; k fdUrq xæk ds osx dks jkdus ds fy, mlga f'ko dh dBkj riL; k djuh i MhA riL; k l s çl lu gkdj f'ko us tVk ea xæk dks ck/kus dk ojnku fn; kA bl dFkk ds vk/kkj ij tks çfrek fufeZr dh tkrh gš ml s xæk/kj çfrek dgrs gA bl çfrek ea f'ko vi uk nkguk i š l h/kk o ck; k i š dñ ekMoj j [ks gq çnf'kr fd; s tkrš gš mudk vxyk nkguk gkFk ik'oz ea [kMh mek ij jgrk gš vxys ck; s gkFk l s os i koZhi dk vkfyaxu djrs gš rFkk fi Nys ck; gkFk ea ex jgrk gA Äij okys nkgus gkFk l s os tVk i dMš gq fn[kk; s tkrš gš ftl ij xæk dh vkçfr gkri gš ck; h vks [kMh i koZhi ds ck; s gkFk ea i di vks nkguk gkFk uhps çl kfjr vFkok oL= dh pñuV i dMš gq çnf'kr gkrk gA fcgkj ds pknkeÅ uked LFkku l s i kpoHa 'krhã bā dh , d xæk/kj çfrek çklr gñz gA¹² tks bf.M; u E; ft; e dydUkk ea l xghr gA xæk dks Mpsyije ds eñj ea Hkh f'ko dh xæk/kj çfrek dk l ñnj fp=.k fd; k x; k gA¹³ bl h çdkj ckj goha 'krhã bā ds fpñEcje- ds uVjkt eñnj l s çklr xæk/kj çfrek¹³ ea f'ko dks [kMš gq çnf'kr fd; k x; k gš mudk nkguk i š l h/kk vks ck; k i š ?kV/us l s eMh gñk gA muds ck; , ik'oz ea ukjh : i ea f;Hkqth xæk dh vkçfr çnf'kr gA f'ko vi uk nkguk gkFk vkxs dj xæk ds ed[k ds l ehi j [ks gš vks ck; k xæk ds valks ij fLFkr gA çfrek cMh l at ho vks dykRed gš dkathoje- ds dšy'k k eñj l s çklr çfrek,¹⁴ Hkh æ"VO; gA

6- jko.kkuçg çfrek

bl çfrek l s l EcfU/kr tks dFkk gš og bl çdkj gš dñj ij fot; çklr dj fot; kšlefnr jko.k yadk ykš/ jgk Fkk] tc ekxZ ea ml dk foeku jFk l jo.k uked LFkku ij i gpk rks ml us l okUur f'k[kj ij , d eukje m|ku ns[kkA og ogk; ij fcgkj djus ds fy, yypk mBk] ijUrq T; ka gh fudV i gpk rks ml dk foeku vo:) gks x; k og ogha : d x; kA ; gk; ij jko.k dks edMkuu okeu uflñds oj feys foekukojsk dk dkj.k i Nñus ij uflñds oj us cryk; k fd bl l e; egknø ¼ f'ko ½ vks mek i or ij fogkj dj jgs gš vks fd l h dks Hkh ogk; l s fudyus dh vuçfr ugha gA

; g l udj jko.k Loa gjl k vks egknø dh Hkh gjl h mMk; hj bl ij uflnds'oj us ml s
; g Jki fn; k fd ml dk ejh gh vkçfr , oa 'kfä okys edMka l s uk'k gksxA jko.k
Øks/kr gkdj l Eiwl ior dks gh mBkdj Qodus dk ç; kl djus yxk] ftl ds
QyLo: i ior fgyus yxk vks i kozh yMfMkdj , oa Hk; Hkhr gkdj f'ko ds vkfyæu
i'k'k ea vk x; hA f'ko us Øks/kr gkdj viuk i s Hkrie ij fvdkdj ijs ior dks gh nck
fn; kA ftl ds ifj.kkeLo: i ior fLFkj gks x; k jko.k uhps nc x; kA ior ds uhps nck
gqvk jko.k jks&jkdj , d gtkj o"lz rd f'ko dh vkjk/kuk dh %bl h dkj.k ml dh l kK
jko.k ^jkus oky^ gqvkA f'ko us vlr ea jko.k ij vuxg dj viuk i s gvK fy; k vks
ml s yodk tkus dh vupfr çnku dhA bl dFkk ds vk/kkj ij tks çfrek fufez dh
tkrh gA ml ea ior ij fLFkr f'ko rFkk l geh gpz i kozh dks çnf'kr fd; k tkrk gA
ior ds uhps n'kkuu %jko.k% dh vkçfr cuk; h tkrh gA , yksk ds dsyk'k efinj ea
jko.kkuxg çfrek dk l unj çn'ku fd; k x; k gA çfrek ea ior dks mBkrs gq jko.k
ij f'ko dh vupfr Eik fn[kk; s tkrsg çnf'kr fd; k x; k gA ior ds Åij f'ko i kozh
cBs gA jko.k uhps çnf'kr fd; k x; k gA

bl çdkj Li"V gS fd f'ko dh l kE; çfrek, j vud : i ka ea fufez dh
x; h ftl dh l okh.k 0; k[; k i j.k. kka l s Hkh çekf.kr gS vks tuekul ea f'ko dk l kE;
: i ml h çdkj xg; vks J) s gS ftl çdkj f'ko dh vl; çfrek, j gA

I UnHKZ

- 1- fn Møyi ešV vkND fglUnwkbdkuksxkQh] i ä 465-
- 2- __Xon] 6@4@1] 4@12@16] 9@13@3
- 3- __åöå 7@46@3] 1@114@10] 1@114@1
- 4- __Xon 1@114@9
- 5- fn Møyi ešV vkND fglUnwkbdkuksxkQh] i 0&485
- 6- ifrek fokku] i 0& 267
- 7- egk Hkkå] ou i ä] 37] 20&66 Hkkxor i gj.k ea rks f'ko dks bfdjkr: fi .ka no^m
dgg x; k gÅ ¼Hkkåi å] 1å] 49] 45 ½
- 8- byhešV vkND fglUnwkbdkuksxkQh] [k.M 2] Hkkx 1] i ä 278-
- 9- nhå pkykt] i ä 763-
- 10- : æ/; s ks HkokÜoS Hko) ÷ s ks gj LrFkka
; p; kjUrja uö ro : æL; fdpuAA
ol joki pšRo ojrksfi rFkš pA
yky; kfi egkfo".kks I R; I R; a u I jk; %AA
¼f' kái å I f"V [k.M½
- 11- fn Møyi ešV vkND fglUnwkbdkuksxkQh] i ä 463
- 12- frokjh] , I åi hå] fglUnwkbdkuksxkQh] fp= 7
- 13- fn Møyi ešV vkND fglUnwkbdkuksxkQh] i 0& 486
- 14- frokjh] , I åi hå] fglUnwkbdkuksxkQh] fp= 171
- 15- jhå, å] i Yyo vkfdV/Dpj
- 16- byhešV vkND fglUnwkbdkuksxkQh] [k.M 2] Hkkx 1] i 0 276] Mfioy
vkbdkuksxkQh] vkND I nZu bf.M; kj Qyd 21